

ЎСИМЛИКЛАРНИ КУЗАБ УЛАРГА СУНЪИЙ ШАКЛЛАР БЕРИШ САНЪАТИ

*Қурбонова Мақсуда–магистрант, Хаитова Лайло-талаба,
Илмий раҳбар: проф. А.С. Уралов (СамДАҚИ).*

Боғ–парк ўсимликларини шаклли кузаш санъати қадимдан бой тарих ва анъаналарга эга. Тарихий маълумотларга кўра қадимги Римда Топиар исмли боғбон бўлиб, у дунёда илк бор дарахт ва буталарни кузаб уларга сунъий яшил шакллар бериш ғоясини амалиётда жорий қилган экан. Шу сабаб бу анъана Европага “топиар санъати” номи билан кирган ва жаҳон адабиётида шу ном билан аталиб келмоқда. Дарҳақиқат, бундан 2000 йил аввал Қадимги Рим боғларида самшит ва кипарис ўсимликлари кузалиб, уларга сунъий хандасавий (геометрик) шакллар берилганлиги тарихдан маълум.

Ўсимликлардан топиар усулида турли хил яшил ҳайкаллар ва, ҳатто, жанг сценарияларидан кўринишлар ҳам шакллантирилган. Бироқ, Европа тарихида кейинги нотинч ўтган илк ўрта асрлар даврида “топиар санъати” боғ–парк амалиётида деярли унут бўлган. Европада фақат Италия ва Франциядаги Уйғониш даврига келиб топиар санъати ҳақида ва, умуман, антик даврлар санъати ғояларини янгидан қайта тиклаш ва амалда кучга киритиш ҳаракатлари жонланади ва, натижада, топиар санъати Уйғониш даври боғларини яратишда қайтадан модага киргизила бошланади.

Қадимги Римлик Кичик Плинийнинг ёзишича, унинг вилласи фасади қаршисида яшил майсалар устида гуллар билан бир қаторда шамшод (буксус, самшит) шохаларидан кузаб ясалган яшил йўлбарс, шер, кийик ва филлар ҳам мавжуд бўлган.

Бу санъат, яъни ўсимликларни кузаб уларга сунъий шакл бериш санъати Европада “барокко” меъморчилиги услубида қурилган маҳобатли қаср ва кўрғонлар қошидаги боғларда ўзининг юксак ривожини топади. Аммо XVIII–асрга келиб Европанинг “романтизм” усулидаги илғор ғояларига асосланган инглизча ландшафт боғ–истироҳатчилик қурилиши топиар санъатини амалиётда узоқ даврларгача, яъни XX–асрнинг 80–йиллари охиригача тўхтаб қолишига сабаб бўлади. Бироқ, Олмонияда ўсимликларни шаклли кузаш амалиёти бу даврда боғлар қурилишида яна қайта жонланади ва оммавий тусга кира бошлайди.

Бугунги кунда дунёнинг турли мамлакатларида (Европа ва Осиё китъаларида) топиар санъати қўлланилиб келаётган бўлса–да, у оммавий тус олгани йўқ. Бусанъат, айниқса, Ўрта Осиё республикаларида ханузгача кенг томир тортган эмас. Бироқ, бу санъатга қизиқиш катта ва у Ўрта Осиё халқлари, айниқса, биз самарқандликларга ҳам бегона эмас.

Топиар санъатининг ва нафақат топиар санъати, балки бутун боғ–парк санъатининг ривожини XIX аср буржуазия синфининг даврига келиб деярли тўхтаб қолди. Бунга сабаб буржуазия синфининг интилишлари ва қизиқиши XVIII аср аристократиясидан фарқ қилиб ижтимоий–иқтисодий ҳаётнинг бошқа соҳаларига, яъни техника ва саноатнинг, ишлаб чиқариш манафактурасининг ривожига асосий эътиборни қаратиш бўлди. Бундай тезкор иқти-

содий мақсадлар олдида санъатга, айниқса боғ–паркчилик санъатининг топиар йўналиши ривожига сарф этиладиган маблағ ва кучлар иккинчи ва ундан ҳам сўнги ўринларга тушиб қолган эди.

Бироқ, Германияда айрим кўргазма боғларда яратилган яшил композиция ва декорациялар бундан мустасно эди ва улар табиийки, аҳолининг дам олиши ва кенг рекреацион эҳтиёжларини қондира олмас эди.

Бу даврдаги Франциянинг айрим янги ва қайта тикланган боғларида ва ҳатто пейзаж стилидаги боғларда ҳам боскетларни топиар санъатида яратиш ишлари қайта тикланди. Масалан, Грен Тэм қалъасининг қошидаги паркда топиар санъати қўлланди. Умуман Франция паркларида Англияга нисбатан аралаш услуб кенг ривож топди: сарой ва бинолар олдидаги регуляр услубда, уларнинг ён ва орқа томонлари пейзаж усулда ечилар эди. Бироқ, кейинчалик Англияда ҳам айрим кичикроқ ҳовли боғлари ва сарой ҳовлиларида топиар санъати услубидан ҳам фойдаланилди.

Ўсимликларни кузаб уларга сунъий шакллар бериш санъати умумжаҳон боғ–паркчилик амалиёти даражасигача кўтарилиб “топиар санъати” деб ном олган экан, бу санъат нафақат ўтмишда, балки ҳозирда ҳам бутун дунёландшафт архитектураси бўйича ўз мавқеи ва ўрнига эга. У нафақат Шарқда, балки Ғарбда ҳам бирдай ўтмишда айрим даврларда сусайиб, кейин яна ривожланиб қўлланилиб келган ва ҳозирда ҳам қўлланилмоқда. Фақат уни қаерда ва қандай қўллаш услубларини билиш керак. Ҳамма гап мана шунга келиб тақалган.

Айнан шунинг учун ҳам мазкур мавзу, яъни ўсимликларни кузаб уларга сунъий шакллар бериш санъати магистрлик диссертацияси тарзида тадқиқот остига олиниб, унда ўсимликларга сунъий шакллар бериш санъатининг жаҳон ландшафт архитектурасига хос анъанавий ва илғор услублари аниқланди ва улар амалиётда фойдаланишга қулай ҳолда келтирилиб махсус кўргазмали услубий жадвал ишлаб чиқилди. Бу услубларни уч йирик гуруҳга бўлиш мумкин:

- Биринчиси, узоқ ўтмишдан бизгача боғ–паркчилик меъросининг топиар санъати тарзида етиб келган тарихий услублар ва шакллар;
- Иккинчиси, ўша тарихий анъаналар, боғ–парк стиллари асосида шакллантирилган ва ривожлантирилган янги услуб ва шакллар;
- Учинчиси, буткул янги замон тафаккури ва дизайни элементларига, замонавий меъморий ландшафт муҳити ва бадиий–эстетик талабларига мос тарзда шакллантирилган илғор услуб ва шакллардир.

Мазкур тадқиқотда ўсимликларни кузаб уларга сунъий шакллар бериш санъатида қўлланиладиган Ўзбекистон учун маҳаллий ҳисобланган замонавий ўсимликлар (пасткам дарахт ва буталар) таркиби тавсия қилинди ва уларга хос хусусиятлар очиб берилди. Буларга дарахтлардан сарв, туя, можевельник, лавр, падуб, буталардан эса шамшод, тис, брючина, плюшларни қўллаш тавсия қилинди.